

Inskrift:

iakobus

5

»Jacobus«

Till läsningen: Alla runorna är säkra. Runorna **a** och **o** har ensidiga bistavar, **s** gotländsk form. 5 **b** är skadad men med bevarade karakteristika.

Om namnet *Iakob(r)*, *Iacobus* se ovan under G 177: a. Den latinska formen antyder, att bäraren har varit en kyrkans tjänare. Långhusets tillkomst vid mitten av 1300-talet är inskriftens postquem.

Runografiska skäl visar, att G 177: a och d icke ristats av samma hand. Det finns heller ingen anledning antaga, att de båda namnbeläggen skulle äsyfta samme man.

178. Väte kyrka. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 32, 33

Litteratur: L 1965 a (SD I, Tillägg), S 104, F 270. G. Wallin, *Analecta Gothlandica* 1 (dep. i Kungl. Bibl.), s. 686, 749; A. Ahlqvist t. VHAA 23.1.1834 (ATA); P. A. Säve, *Reseberättelse* 1852 (ATA), nr 1 (hänvisn. i *Reseber.* 1864, s. 292), samlingen 170 II (konvolut 63) i UUB; C. Säve, *Brev t. P. A. Säve* 31.5.1852 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 499), 22.9.1858 (ibid. s. 575), *Nyfunna svenska runinskrifter* (i *Annaler f. nord. Oldkyndighed og Historie* 1852), s. 215 f.; O. Carlén, *Blad ur Gotlands Historia*, 1862 (ATA), s. 85 f., *Gotland och dess fornminnen* (1862), s. 65; VHAA:s protokoll (ATA) 6.8.1862 § 211, 9.12.1862 § 336, 7.4.1863 § 115, 26.6.1863 § 209 (ang. inköp till SHM); Väte församlings sockenstämmoprotokoll 26.10.1862 § 1, kyrkostämmoprotokoll 22.4.1863 § 3, räkning 1.6.1863 (SHM inv.bil. 3094; ang. inköp); J. Gahne, *Brev t. riksantikvarien B. E. Hildebrand* 11.11.1862, 30.3.1863, 4.6.1863, 23.6.1863 (SHM inv.bil. 3094; ang. inköp); H. Hildebrand, *Sveriges medeltid* 3 (1898–1903), s. 547; S. Söderberg, *Runologiska och arkeologiska undersökningar på Öland 1884* (i *ATS* 9: 2, 1905), s. 14 noten; Herbert Gustavson, *Gotlands ortnamn* (Ortnamnssällsk. i Uppsala Årsskr. 1938), s. 9; O. v. Friesen, *Anteckningar* 1941 (UUB), s. 189; J. Granlund och C. R. af Ugglas, *Skedasken av biskopsform* (Nord. Museets Handl. 19, 1943), s. 32 not 22; S. B. F. Jansson, *Granskningsrapport* 15.5.1961 (ATA), *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 177, 2 uppl. (1977), s. 178; E. Svärdström, *Svensk medeltidsrunologi* (i *Rig* 1972), s. 85.

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckning i *Reseberättelse* 1852 och i S 170 II (återgiven i C. Säve a. a. 1852, pl. VII b, kopia även i C. Säve, *Runologiska anteckningar* 15 a, ATA); H. Hildebrand a. a. fig. 452 (rekonstruktion); Jansson a. a. 1963, fig. 95 (detalj); Svärdström a. a. fig. 7.

Ring till ljuskrona med runinskrift, SHM inv.nr 3094: 7. Kronan har tillhört Väte kyrka.

Prosten och skolmannen Abraham Ahlqvist (1794–1844) fäste i skrivelse den 23.1.1834 till Vitterhetsakademien, där han var korresponderande ledamot, uppmärksamheten på den äldsta beskrivningen av ljuskronan, Georg Wallins i *Analecta Gothlandica* från 1740-talet. Riksantikvarien J. G. Liljegren, som året förut publicerat sina »Runurkunder» i octavupplaga och nu förberedde samma arbetes utgivning i 4:o som tillägg till *Svenskt Diplomatarium* I (1829), var inte sen att i ett till detta tillägg (tryckt 1834) fogat blad under rubriken »Ytterligare bekant blifne Run-Urkunder» åt forskningen vidarebefordra Ahlqvists redovisning av runtexten på ljuskronan. Den uppteckning, som här blev publicerad, är i själva verket en avskrift i andra hand av Wallins ursprungliga uppteckning. Den ursprungliga (fig. 34) återfinns i *Analecta* på s. 686, men den har Ahlqvist inte sett eller i varje fall inte nyttjat. Till Wallins originaluppteckning, som vad runtexten beträffar på ett tecken när (r. 58) är rätt läst, hör också en beskrivning av föremålet: »I Wethe Et stycke jernbleck förtent, låg i kyrckian, ungefähr et par alnar långt och något mer än en twärhand bredt, med löfwerck vthuggit i mellan begge Kanterna, som woro lemnade en tum på hwarsida ohugne, och woro i stället lister påslagne at brädden war tiockare och stadigare än mitt uti, syntes ock at detta bleckstycke gådt ihop med begge ändarne och warit rundt, såsom stummen af et såll, härpå stod i

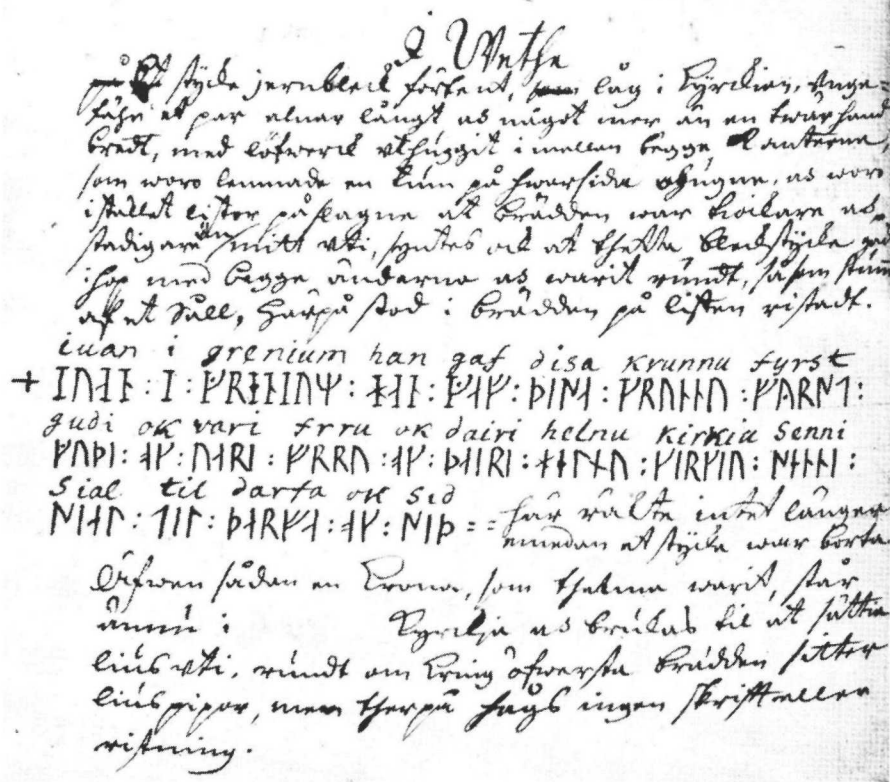

Fig. 34. G 178. Väte kyrka.
Efter uppteckning av G. Wallin i *Analecta* I, s. 686.

brädden på listen ristadt. [runristningen kopierad] här räckte inte längre emedan et stycke war borta.» Ett tillägg av Wallin lyder: »Äfwen sådan en krona, som thenna warit, står ännu i [lucka] kyrka och brukas til at sättia lius uti, rundt om kring öfwersta brädden sitter liuspipor, men therpå sågs ingen skrift eller ristning.» Beklagligtvis har Wallin glömt fylla i namnet på den kyrka, i vilken han sett den sistnämnda kronan, som ännu hade sina ljuspipor i behåll. Bevarade medeltida ljuskronor är sällsynta. I Lau kyrka på sydöstra Gotland nyttjas ännu två stycken, som troligen härstammar från 1300-talet (Monica Rydbecks datering). Möjligen – men det är givetvis mycket osäkert – skulle Wallins uppgift kunna gälla någon av dessa. Närmare till hands ligger kanske en ljuskrona i Hejdeby kyrka 1 mil öster om Visby, nu förkommen men noterad av P. A. Säve (Reseberättelse 1864, s. 14): »Ring af jernbleck, dubbel, rostig 1:3 i tvärmått och 7 1/2 tum hög på kant samt utan inskrift.» En snabbskiss av mönstret, dubbla ringar som ram för ett galler av tvärband i sicksack, illustrerar beskrivningen. Föremålet finns med i Haqvin Spegels inventarium 1680: »Een liusekrona af järn» (Sveriges kyrkor, Gotland bd 1, 1931, s. 381). Ahlqvists slutsats att föremålet i Väte »utgjort en Ljuskrona eller rättare Ljusring med pipor anbragte vid öfra kanten» grundar sig på Wallins uppgifter om de två kronorna var för sig. Vi vet strängt taget inte vilken form Vätekronans ljushållare har haft. Hans Hildebrands rekonstruktion (Sveriges medeltid 3, fig. 452, här fig. 36) har – förmodligen med rätta – pikar, icke pipor.

I Wallins *Analecta* finns på s. 749 ännu en uppteckning och beskrivning av G 178. Den är en avskrift av den ursprungliga uppteckningen, i ett par detaljer felaktigt återgiven och med stavningen i den beskrivande texten aningen föryngrad. Det är denna avskrift som Ahlqvist i sin tur onöjaktigt har skrivit av, vilken Liljegren sedan med ett par egna felaktigheter publicerar (L 1965 a). Vid mitten av 1700-talet hade kronan alltså förlorat sin funktion och låg i kyrkans trasig, kanske i samma utsträckning som nu – det gäller i varje fall runinskriften.

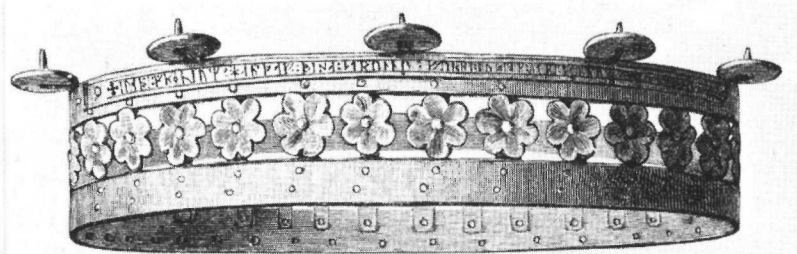

Fig. 35. G 178. Väte kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1852.

Liljegrens tillägg i Svenskt Diplomatarium har tydligen undgått P. A. Säve, som i sin Reseberättelse 1852 jämte en teckning (fig. 35) presenterar ljuskronan som »ett nyfunnet, veterligen ej förr upptecknad run-monument» och slutar sin långa redogörelse: »Detta dyrbara forn-minnesmärke fanns uti en skräpvrå i kyrkan.» Carl Säve underrättades, och han gav i brev till brodern den 31.5.1852 uttryck åt sin glädje: »Det är det präktigaste fynd som på länge är gjordt.» Återfyndet och teckningen gjordes den 21 maj 1852. Och bland »Nyfunna svenska runinskrifter», som Carl Säve publicerade i *Annaler f. nord. Oldkyndighed* 1852 får Vätekronan och dess inskrift sin första utförliga redovisning; i *Gutniska urkunder* (1859), s. 71 not 44, meddelar sig Säve 1858 ha blivit medveten om Liljegrens registrering i Svenskt Diplomatarium (dock med hänvisning till »L 1966 a» i stället för det rätta L 1965 a). Under tiden befann sig tydligen originalföremålet i Väte kyrka fortfarande i vanvård »bland en mängd gammalt järnskräp, bitar af sönder brutna helgonbilder af trä m. m. dyl.» (Carl Säve). Och förnedringen skulle gå ännu längre.

»1861 låg den utkastad på öppna kyrkogården i ett rangligt skåp, hvilket stod till hälften omkullvräkt utmed kyrkomuren, ringen låg tillgänglig för tjuvehand, regn och fukt, utan allt skydd. Reflektionerna öfver denna vandalistiska behandling göra sig sjelfva», konstaterar Octavia Carlén i sitt handskrivna arbete *Blad ur Gotlands Historia*, som 1862 insändes till Vitterhetsakademien som tävlingsskrift. Med eller utan just detta alarmerande budskap som incitament besökte riksantikvarien Bror Emil Hildebrand sommaren 1862 tio gotländska landskyrkor och föreslog därefter Akademien (protokoll 6.8.1862) bland sådana fornsaker »som förtjena inköpas till Statens museum» sju föremål från Väte, bland dem vår »kronring af jernbleck med runinskrift». Långdragna förhandlingar med församlingen följde om avyttring för 80 Rdr Rmt av »ett s. k. Sakramentshus, två små skåp (det ena innehållande Jungfru Maria med barnet), en kronring af jernbleck med runskrift, två långbänkar af svarfvade pinnar och en St. Olofs bild» (stäm-moprot. 26.10.1862). Församlingen krävde 200 Rdr, men man enades slutligen om 150 Rdr Rmt för alla

Fig. 36. G 178. Väte kyrka. Efter H. Hildebrands rekonstruktion av ljuskronans ring.

sju föremålen, som således fick en fristad i Statens Historiska Museum under inv.nr 3094. Detta nummer visade sig senare innehålla ännu ett runföremål, G 179.

Av den ursprungliga ljuskronan återstår bara själva ringen av förtent järn. Denna har blivit sönderbruten, och ett stycke har gått förlorat – åtminstone några cm, att döma av läget för skarvarna i de två järnband som bildar själva ringen. Nuvarande diam. 52 cm. De två banden, 3 cm breda, är förenade genom ett gallerverk av 1 cm breda tvärband (28 bevarade) till en sammanlagd höjd av 11–12 cm. Varje tvärband är på utsidan prytt med en liten ros av järnplåt, ca 5 cm i diam. I den nedre av de två ringarna finns 27 hål, jämte rester av ett, för hängprydnader (löv e. d.). I det övre bandet finns rester av 8 fästen för ljushållare samt två små nithål men ingen upphängningsanordning. Utefter övre kanten är med tre nitar fastsatt ett smalare, 1,8 cm brett järnband med 1,5 cm höga runor mellan ramlinjer. Av runbandet återstår 73 cm, dvs. något mindre än hälften av kronans nuvarande omkrets som är 1,65 m. De två nämnda nithålen mitt emot varandra i den övre ringen kan möjligen ha använts för det förlorade stycket av runbandet. Ett sådant runt hela ringen skulle tekniskt ha inneburit en god förstärkning av konstruktionen, men nithålens lägen gör det något osäkert. Inte heller den avbrutna runtexten ger någon ledning för bedömningen av förlustens omfång.

Inskrift:

+ iuan : i : grenium : han : gaf : pisa : krunnu : fyrst : guði : ok : uari : fruru : ok : pairi :
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
 helhu : kirkiu : senni : sial : til : parfa : ok : siða ...
 55 60 65 70 75 80 85

»Johan i Gräne han gav denna krona först till Gud och Vår fru och Den heliga kyrkan sin själ till gagn och sedan ...»

Till läsningen: Inskriften, som är mycket tydlig, inleds med ett litet kors med armarna punktformigt avslutade. Ordskillnad markeras eljest med ett kolonformigt skiljetecken; efter 82 **a** ligger skarven mellan runbandets två delar; under skarven spåras övre punkten i skiljetecknet före 83 **o**. Det står därmed klart, att inskriften har anbragts på järnbandet före dettas fastnitande vid kronan. Det är också tydligt, att man placerat nitarna med hänsyn till runorna. Invid skiljetecknet efter 18 **f** finns ännu en punkt inslagen strax till vänster om den nedre; förmodligen felberäknad och korrigerad med den högra punkten. Alla runorna är säkra. Runorna **a**, **n**, **o** och **t** har ensidiga bistavar, **s**-runorna spegelvänd normalform. 6 **g**, 8 **e**, 16 **g**, 30 **y**, 34 **g**, 56 **e**, 67 **e** är tydligt stungna. Runorna 36 och 87 är stungna **p**-runor (**ð**). Av 88 **a** återstår bara bistaven, brottet har skett längs huvudstaven.

De äldre läsningarna, av vilka endast Wallins, P. A. Säves, O. v. Friesens och S. B. F. Janssons är autentiska, överensstämmer – utom beträffande skiljetecknet efter 82 **a** – med ovanstående med undantag av Wallins, som har följande avvikelser: 58 **n** (dvs. **h**-runans ena kryssarm förbisedd), 36 **p** och 87 **p** ostungna, r. 88 ej antydd; Ahlqvists och Liljegrens läsningar, som innehåller åtskilliga felaktigheter, är ej grundade på egna iakttagelser, de går genom flera led tillbaka på Wallins (se ovan

s. 104 f.). – P. A. Säves läsning är korrekt liksom v. Friesens och Janssons utom att de förbisett skilletecknet efter 82 **a**. Det bör nämnas att Carl Säve, som i sina tryckta arbeten nyttjar P. A. Säves läsning, uppfattar den stungna **p**-runan som tecken för **d**, icke **ð** – runföljderna 34–37 och 85–88 »hafva bägge stunget **p** för att uttrycka **d**, vilket är anmärkningsvärdt, då detta ljud annars alltid skrefs **þ**, sedan stungna runor kommit i bruk» (a. a. 1852). Jansson följer Carl Säve, v. Friesen har icke givit någon translittererad text.

Lika litet som vi kan sluta oss till den ursprungliga textens omfång kan vi rekonstruera det förlorade partiets innehåll. Men ehuru fragmentarisk vittnar texten både om språklig insikt och om förfarenhet i skrift. Den är välformulerad, och runtecknen är valda med omsorg för att svara mot skrivarens uttal. Han behärskar helt konsten att medels punktering av runor differentiera närbesläktade ljud. Han skiljer i sin skrift t. o. m. regelrätt mellan tonande och tonlöst frikativt **d**. Att den skillnaden kommer till uttryck i runtexter är mycket ovanligt. Den stungna **p**-runan är sällsynt. Men den finns i varje fall på stenkörset G 132 Bondarve, Guldrupe sn, från senare hälften av 1200-talet och gravstenarna G 166 Klinte k:a från förra hälften av 1300-talet samt G 174 Väte k:a från tidigast omkring 1400, dessutom i G 159: c. Tidsbestämningarna har gjorts i samråd med Monica Rydbeck. Vidare är skrivaren klar över bruket av **h** som beteckning för frikativt **g**-ljud (**helhu**). Pronomenet **senni** stavar han helt i enlighet med gotländska ljudförhållanden. Vokalismen i **krunnu** (ack.; av lat. *corona*) är också gotländsk. Däremot har dubbelskrivningen av **n** och **r** i **krunnu** respektive **fruu** ingen motivering. Det förefaller mig på grund av ordvalet och den stilistiska utformningen inte osannolikt, att sockenprästen själv hjälpt till med avfattningen, även om Carl Säve för sin del lägger större vikt vid stavfelen och förmodar, »att ristaren varit en vanlig hedersman till bonde och ej en mycket bildad Gute, munk el. lärd utlänning» (brev t. P. A. Säve 31.5.1852).

Om det vanliga namnet *Iohan* se G 4. Runföljden **grenium** (dat.), Johans hemvist, är gården Gräne 1 km VSV om Väte kyrka. G 178 är det hittills äldsta kända belägget på ortnamnet, det i tiden närmast följande är enligt Ortnamnsarkivet i Uppsala *oluff grenee* med varianten *Oluff grenne* (1523 skb.G). Om detta ortnamn se H. Gustavson, Gotlands ortnamn (1939), s. 9. En vädjan till »Gud och Guds moder» gemensamt är tämligen vanlig, det finns ett femtiotal runskrivna belägg på detta. Åkallan av Den heliga kyrkan är ovanligare. Det finns ytterligare två belägg i gotländska runinskrifter, G 104: C Lye k:a och G 108: a Alskogs k:a.

Inskriften är som redan framgått en donationshandling. Bonden Johan i Gräne har skänkt den vackra ljuskronan främst till Gud, till Jungfru Maria och Den heliga kyrkan för sin själs frälsning, men sedan ...? Så här svarar Carl Säve (a. a. 1852, s. 219 f.): »Hvad som följt i slutmeningen, är naturligtvis nu omöjligt att säga; men troligen har deri berättats om någon ytterligare gåfva till kyrkan, antingen af samme Juan i Grenium, af hans husfru eller någon annan, – vare sig nu att det gifna bestått i någon annan kyrkoprydnad, eller, hvad som antagligare är, af ett stycke jord, för hvilkets årliga lega eller afrad ett visst antal själamessor skulle sägas för gifvarens själ.» Det uttryck som inleds med »sedan» borde, med hänsyn till placeringen av adverbet »först», emellertid ha direkt relation till »han gav denna krona», dvs. att han skänkte kronan jämväl för något annat ändamål, rimligen »till Väte kyrka» kanske »som prydnad». Det är väl inte heller omöjligt, att inskriften dessutom har innehållit ett datum och kanske smidesmästarens signatur.

Beträffande dateringen är det uppenbart, att inskriften har förefallit Carl Säve klart senmedeltida, »bestämdt yngre än Lye-stenarna, 1449» (brev t. P. A. Säve 31.5.1852). I det samma år tryckta arbetet tidigarelägger han inskriften några decennier: »från omkring 1400 eller åtminstone från slutet af 14de århundradet». Det är den stungna **p**-runans förekomst, i Säves uppfattning tecken för explosivt **d**, som vilselett honom.

Med uppfattningen av den stungna **p**-runan som frikativt **d** (**ð**), helt i överensstämmelse med runans användning i andra inskrifter, är vi emellertid inte bundna till den förhållandevis sena ljudövergången

frikativt *d* till explosivt (se om denna utveckling E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 1, 8 uppl. 1968, §§ 72, 163: 2). Och även om en exakt språklig datering svårligen kan ges, bör vi på andra grunder söka oss längre tillbaka i tiden. Då textens ordalydelse visar, att kronan och inskriptionen har tillkommit samtidigt, är en stilhistorisk bedömning inte ovidkommande. Någon direkt jämförbar krona finns inte, man får lita till ornamentala detaljer. I Skedasken av biskopstyp (1943), s. 32, nämner C. R. af Ugglas Vätekronan med hänsyn till de ornamentala rosorna, om vilka han anser det »kunna fastslås, att 1200-talets 3:e fjärdedel är en termin, fr. o. m. vilken man ej behöver förvånas över att möta rosor inom vårt ornamentsbestånd utvecklade till full självständighet.» Jansson, som i *Runinskrifter i Sverige* (1963) delar Carl Säves uppfattning, att den stungna *p*-runan betecknar explosivt *d*, gör det ur sådan språklig synpunkt överraskande uttalandet: »Ljuskronan och runinskriften tillhör av allt att döma slutet av 1200-talet.» Till grund för detta uttalande ligger givetvis en konstvetenskaplig bedömning, som står nära C. R. af Ugglas'. I Rtg 1972 har jag framfört Monica Rydbecks datering av föremålet till sekelskiftet 1300 (med vid marginal), en datering som, förutom att den är runologiskt rimlig, ansluter väl till kyrkans byggnadshistoria. Omkring 1300 uppfördes nämligen kyrkans nuvarande kor (långhuset först vid mitten av århundradet), och belysningsförhållandena har förmodligen aktualiserat ett nyförvärv. Jansson har i sitt arbete 1977 anslutit sig till Rydbecks och min datering: »tiden omkring 1300».

179. Väte kyrka. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 34, 35

Litteratur: F 270: 2. SHM inventarium nr 3094: 3 A.

Träpannå, avsågad, målad på båda bredsidorerna, som också har några inskurna runor. Förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 3094: 3 A.

Föremålet ingår i den samling på sju medeltida inventarier från Väte kyrka, som församlingen 1863 avyttrade till museet för 150 Rdr Rmt och bland vilka också befinner sig G 178. För de närmare omständigheterna vid köpet redogöres under G 178.

Pannån med de inskurna runorna fanns sekundärt påspikad ett av de två små skåp som ingick i förvärvet. Det aktuella skåpet, ett sakramentsskåp, fig. 37, är från tiden omkring 1300 eller 1300-talets början. Museets inventarium meddelar: »3. Ett skåp, aflångt fyrkantigt med uppstående rösten på alla fyra sidor, bladkantade, i hörnen smala fyrkantiga kolonner. På ena sidan en dörr med gångjern samt gammal[t] lås och nyckel af jern. På motsatta sidan en stor öppning upptill försedd med bladkantade bågar och stängd med ett galler af smala trinda jerntenar. — På ena smalsidan en dylik stor öppning i hvilken nedtill äro tre gotiska fönster och deröfver rosetter och bågar med bladornamenter. Öppningen stängd af gles tvärgående platta och tunna jernremsor. På andra smalsidan en liten gotisk fönsteröppning med bladsirater. Höjd till röstenas spets ungef. 1 aln 17 tum. Bredsidorerna 15 t.; smalsidorerna 11,8 t. Utvändigt målad endast på den ena bredsidan och den ena smalsidan. Invändigt omålad. — De tre öppningarne på sidorna voro (måhända vid reformationstiden) öfvertäckta med tre fastspikade bräder, af hvilka två blivit afsågade af äldre målade bräder. På den ena [inv.nr 3094: 3 A] ses 2 ryttare; den ena med sköld och hjälm med sin lans kastande den andra baklänges af hästen.» Det är på den sistnämnda brädan som runorna står. Av skåpet brädklätt finns ingen bild.

Av den presentation av pannån, som H. Hildebrand gjorde i artikeln Ett envige i VHAA:s Månadsblad 1872, s. 153 f., framgår att den som baksida betraktade arkadsidan vätte utåt och den andra sidan, som genom framställningen av en tornéspelsscen då närmast intresserade Hildebrand, inåt. Bräderna avlägsnades omedelbart från skåpet, men runorna observerades först långt senare. En notis hos O. v. Friesen (F 270: 2) uppger, att denne fått vetskap om dem »enl. meddelande av int. [C. R.] af Ugglas»; datum saknas. O. v. Friesen utförde sina undersökningar av museets gotländska runföremål 1934, men någon